

Justyna Olędzka

Rola edukacji w procesie demokratyzacji państwa. Wyzwania dla Białorusi

Abstrakt

Artykuł analizuje rolę, jaką pełnić może edukacja w procesie demokratyzacji państwa. Podkreśla jej znaczenie dla kształtowania świadomych i zaangażowanych obywateli, których aktywności stanowią fundament dojrzałych demokracji. W pracy wskazano, że nie ma automatycznej korelacji między wzrostem poziomu wykształcenia społeczeństwa a intensyfikacją demokratyzacji państwa, czego najlepszym przykładem jest Białoruś, w której mimo wysokiego poziomu wykształcenia społeczeństwa system edukacyjny pozostaje narzędziem indoktrynacji i wsparcia dla reżimu autorytarnego a nie promocji wartości demokratycznych. Autorka akcentuje również konieczność gruntownej reformy białoruskiej edukacji i stworzenie systemu kształcenia opartego na wartościach demokratycznych, promującego krytyczne myślenie, partycypację obywatelską oraz synergię ze światowymi standardami edukacyjnymi.

Słowa kluczowe: edukacja, demokratyzacja, Białoruś, edukacja dla demokracji, edukacja obywatelska

Wstęp

Edukacja ogrywa ogromną rolę w życiu człowieka, umożliwia jego harmonijny rozwój, wzmacnia poczucie własnej wartości, uświadamia znaczenie praw oraz wolności. Ponadto kształtuje ona w człowieku obywatela, tworzy podwaliny stabilnego, tolerancyjnego, odpornego na zagrożenia i radykalizację społeczeństwa, uczy praworządności i funkcjonowania w przestrzeni politycznej aktywności¹.

¹ E. Alemán, Y. Kim, *The democratizing effect of education*, „Research & Politics” 2015, nr 2(4), <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2053168015613360> (22 IV 2025).

Edukacja może również odegrać istotną rolę w procesach demokratyzacji, być ich katalizatorem, wzmacniać je i utrwalać. U podstaw silnych demokracji nie leżą bowiem wyłącznie procedury czy instytucje, ale przede wszystkim samoświadomość obywateli i ich przygotowanie do pełnienia ról społeczno-politycznych. W tym miejscu przywołać można definicję demokracji według M. Karwowskiej-Struczyk, w myśl której demokracja to nie tylko system rządzenia, ale również „sposób życia jednostkowego i wspólnego”, a w jego ramach obowiązują takie zasady jak odpowiedzialność, poszanowanie mniejszości, tolerancja i partycypacja².

Aktywne i efektywne funkcjonowanie obywateli w przestrzeni publicznej jest konsekwencją szeregu procesów, z których zasadniczą rolę odgrywać może właśnie wieloetapowa edukacja, bowiem to właśnie dzięki niej pojęcia takie jak „demokracja”, „wolność”, „wybory” czy „prawa obywatelskie”, stają się wymiernymi działaniami. Wybory, choć tradycyjnie określane „świętem demokracji”, są wyłącznie jej okazjonalną emanacją, podczas gdy prawdziwe fundamenty tworzone są przez codzienne praktyki i działania.

Celem pracy jest próba odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jakie zdania w obszarze edukacji należy uznać za priorytetowe dla procesu demokratyzacji Białorusi? W jaki sposób demokratyczna Białoruś mogłaby wykorzystać doświadczenia innych państw w tworzeniu założeń programowych procesu edukowania i dla demokracji? W pracy wykorzystano metodę krytycznej analizy literatury, metody jakościowe i ilościowe oraz metodę komparatystyczną.

Między edukacją o demokracji i edukacją dla demokracji

W uznawanych dziś za klasyczne pracach R. Dahla³, M. Friedmana⁴ czy S.M. Lipseta⁵ wykazywano, że efektywność i stabilność procesu demokratyzacji rośnie wraz z ogólnym wzrostem poziomu wykształcenia społeczeństw, przy czym za kluczowy element demokracji uznawano wówczas tolerancję polityczną, która implikuje polityczny wielogłos i ugruntowanie praw oraz wolności obywatelskich⁶. Z czasem okazało się jednak, że taka zależność była jednak bardziej widoczna w państwach biedniejszych, a wraz ze wzrostem poziomu zamożno-

² M. Karwowska-Struczyk, *Edukacja przedszkolna. W poszukiwaniu innych rozwiązań*, Warszawa 2012, s. 133.

³ R. Dahl, *Polyarchy: Participation and opposition*, Yale 2008, s. 14.

⁴ M. Friedman, R.D. Friedman, G. Gardner, *Capitalism and freedom*, Chicago 1962, s. 47.

⁵ S.M. Lipset, *Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy*, „American Political Science Review” 1959, nr 53 (1), s. 69-105.

⁶ R. Wells, *The effect of education on democratisation: a review of past literature and suggestions for a globalised context*, „Globalisation, Societies and Education” 2008, nr 6 (2), s. 105-117.

ści społeczeństw relacje między demokratyzacją a edukacją traciły na dynamice i słabły.

O ile współcześnie wciąż istnieje zauważalny wyraźny związek między poziomem wykształcenia a poziomem partycypacji politycznej ze szczególnym uwzględnieniem partycypacji wyborczej, o tyle trudno uznać za jedyny miernik demokracji wybory⁷ (vide: doświadczenia niedemokratycznych reżimów elekto-ralnych). Najnowsze badania ukazują natomiast, że zależność między poziomem wykształcenia społeczeństwa a poziomem demokracji nie jest taka oczywista i automatyczna⁸. Należy jednak równocześnie zauważyć, że np. wyniki badań A. Castello-Climent wskazują, że edukacja wpływa na stabilność demokracji⁹.

Naukę demokracji można postrzegać holistycznie jako wieloetapowy proces, który towarzyszy wszystkim fazom edukacji¹⁰. Dzięki niemu można formować jednostki sygnalizujące swoją podmiotowość w życiu politycznym, posiadające wiedzę na temat procedur demokratycznych, ale przede wszystkim tworzące swego rodzaju samoświadomość i tożsamość polityczną. Od najmłodszych lat można umysławiać dziecku, jaką rolę odgrywają wartości demokratyczne w życiu społecznym, czym jest demokratyzacja i na czym polega specyfika procesów demokratyzacji¹¹. Edukować można również o rodzajach demokracji, instytucjach charakterystycznych dla demokracji czy mechanizmach demokratycznej rotacji władz¹². Równie ważne co przekazywanie wiedzy na temat demokracji jest uczenie demokracji w wymiarze praktycznym. Jego celem jest przygotowanie do aktywnej partycypacji politycznej i obywatelskiej, kształcenie w duchu wspólnotowości i przygotowanie do prospołecznej kooperacji.

Postulaty promowania kultury dialogu, wzajemnego szacunku i wielowymiarowej wolności znalazły swoje odbicie w popularyzowanych od lat 80. XX w. programach edukacji dla demokracji. Co ważne, adresatami tych projektów były osoby reprezentujące różne grupy wiekowe – od dzieci w wieku żłobkowym i przedszkolnym począwszy – bowiem w każdym wieku można rozszerzać katalog kompetencji poznawczych, umożliwiających agregowanie wartości stanowiących

⁷ E. Glaeser, G. Ponzetto, A. Shleifer, *Why does democracy need education?*, „Journal of Economic Growth” 2007, nr 12, s. 77-99.

⁸ D. Acemoglu, S. Johnson, J.A. Robinson, P. Yared, *From education to democracy?*, „American Economic Review” 2005, nr 95 (2), s. 44-49.

⁹ A. Castelló-Climent, *On the distribution of education and democracy*, „Journal of Development Economics” 2008, nr 87 (2), s. 179-190.

¹⁰ K. Starego, *Od politycznych żądań do politycznych rozwiązań: podstawy edukacji demokratycznej*, [w:] *Demokracja i edukacja: dylematy, diagnozy, doświadczenia*, red. K. Gawlicz, P. Rudnicki, M. Starnawski, T. Tokarz, Wrocław 2014, s. 49-70.

¹¹ T. Strand, M. Papastephanou, *Education and democratization. An introduction*, „Ethics and Education” 2023, nr 18 (3-4), s. 231-241.

¹² P. Moss, *Docenić demokrację w przedszkolu*, [w:] *Demokracja i edukacja...*, s. 26-33.

fundamenty demokracji¹³. W niektórych demokratycznych systemach politycznych edukacja dla demokracji jest immanentną częścią programów na różnych etapach kształcenia i wychowania. Zwykle koncentruje się ona na przekazywaniu wiedzy na temat demokracji oraz kształtowaniu świadomości zachowań prodemokratycznych. Edukacja dla demokracji to jednak również nauka skutecznej komunikacji, inkluzywności i sposobów walki z wykluczeniem¹⁴.

Innymi słowy o demokracji nie tylko można się uczyć, ale można jej się także nauczyć, co zgodne jest z założeniami koncepcji edukacji dla demokracji, która oznacza konieczność włączenia w proces edukacyjny szeroko pojętej edukacji politycznej. Takie podejście skutkuje nie tylko wspieraniem w społeczeństwie myślenia krytycznego i wzmacnianiem tendencji do partycypacji politycznej, przekłada się również na formowanie oddolnych inicjatyw społecznych, które w swej istocie są najważniejszymi strukturami dojrzałych demokracji.

Specyfika białoruskiego systemu edukacyjnego

Przykładem państwa, w którym nie występuje prosta korelacja między poziomem wykształcenia a poziomem demokracji jest Białoruś, gdzie co najmniej od połowy lat 90. XX w. postępuje regres demokratyzacji. Dzieje się tak mimo że według danych Instytutu Badań Ekonomicznych Ministerstwa Gospodarki Republiki Białoruś w ciągu ostatnich trzech dekad właściwie wyeliminowano w tym państwie analfabetyzm, a wskaźnik alfabetyzacji dorosłych i objęcie ludności pracującej wykształceniem podstawowym, średnim ogólnokształcącym oraz zawodowym zbliża się do 100%¹⁵, zaś białoruscy uczniowie zajęli w ostatnim badaniu PISA 37. miejsce wśród 78. krajów biorących udział w badaniu¹⁶.

Na Białorusi, podobnie jak w wielu innych niedemokracjach przez lata budowane i często skutecznie wykorzystywane są mechanizmy tworzenia w procesie edukacyjno-wychowawczym społecznej bazy poparcia. To system edukacji w dużej części odpowiada za indoktrynację, która może stymulować socjalizację i symulować promocję postaw proobywatelskich, a w rzeczywistości być jednym ze stabilizatorów reżimu niedemokratycznego. Innymi słowy w państwach tego

¹³ A. Męczkowska-Christiansen, *Edukacja dla demokracji jako demokracja w edukacji: wokół podstawowych pojęć*, [w:] *Demokracja i edukacja...*, s. 13-25.

¹⁴ M. Papastephanou, *Global citizenship education, its partial curiosity and its world politics: Visions, ambiguities and perspectives on justice*, „Citizenship Teaching and Learning” 2023, nr 18 (2), s. 228-243.

¹⁵ Dane za: *Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики Республики Беларусь* (НИЭИ Минэкономікі), <https://niei.by/ru/> (22 IV 2025).

¹⁶ *Мировое исследование уровня образования показало, что успеваемость школьников падает*, <https://news.zerkalo.io/world/55611.html> (22 IV 2025).

typu wysoko rozwinięty system edukacyjny i stosunkowo duży nakład środków kierowanych na publiczną edukację sprzyjać mogą w perspektywie długofalowej pogłębianiu regresu demokracji i procesom dedemokratyzacji. Nie przypadkowo na Białorusi w sektorze edukacji publicznej zatrudnionych jest ponaddwukrotnie więcej nienauczycieli niż nauczycieli – taka struktura zatrudnienia wynika z potrzeby nieustannego kontrolowania procesu kształcenia i jej podmiotów – nauczycieli i uczniów.

Aktualnie treści programowe dystrybuowane w systemie białoruskiej edukacji poza takimi komponentami jak ideologia państwowa czy wychowanie patriotyczne¹⁷, są głęboko nasycone rosyjską agendą i propagandą oraz nakierowane na systematyczną mobilizację i militaryzację społeczeństwa¹⁸. Reformy sfery edukacyjnej prowadzone przez władze mają na celu także ograniczenie mobilności akademickiej, a przez to zahamowanie odpływu białoruskiej młodzieży na zachodnie uczelnie.

Źródłem legitymizacji władzy w autorytarnej Białorusi jest stosunkowo wąska baza społeczna beneficjentów polityki reżimu. Dlatego otwarta, proobywatelska i prodemokratyczna edukacja, budująca podłoże społecznej i politycznej inkluzywności, nie jest w polu zainteresowania decydentów. Tworzenie dzięki wykorzystaniu publicznej edukacji zaangażowanego politycznie kapitału społecznego wzmacnia aktywność ruchów i organizacji proobywatelskich, co wprost może zagrażać stabilności niedemokratycznego systemu władzy i prowadzić do jego delegitymizacji. Edukacja może ułatwiać dyfuzję idei, symboli czy wzorców zachowań, które mogą prowadzić do demokratycznej i proobywatelskiej mobilizacji społecznej, dlatego białoruskie władze tak intensywnie pracują nad wyrugowaniem z programów nauczania niekorzystnych dla siebie treści.

Edukacja w procesie demokratyzacji Białorusi: perspektywy i rekomendacje

Nie ma realnej i długotrwałej demokratyzacji bez edukacji, bowiem autentyczne zaangażowanie obywateli w życie społeczne i polityczne wynika przede wszystkim z ich wiedzy na temat zasad funkcjonowania demokratycznego państwa i społeczeństwa¹⁹. W procesie demokratyzacji Białorusi kluczową rolę odegrać może edukacja przygotowująca do procesu zmiany społecznej, choć trudno

¹⁷ Sztandarowym przykładem jest obowiązkowy kurs uniwersytecki „Podstawy białoruskiej ideologii państwowej”.

¹⁸ I. Snir, *Education and articulation: Laclau and Mouffe's radical democracy in school*, „Ethics and Education” 2017, nr 12 (3), s. 351-363.

¹⁹ G. Biesta, *School-as-Institution or School-as-Instrument? How to Overcome Instrumentalism without Giving Up on Democracy*, „Educational Theory” 2022, nr 72 (3), s. 253-397.

uznać ją za podstawowy katalizator przemian. Z pewnością jednak dzięki zdolnościom formatywnym może przygotować grunt społeczny do procesu tranzycji i tworzenia nowych ról społecznych oraz politycznych.

Jedną z istotnych cech systemów niedemokratycznych jest brak transparentności procesu zarządzania państwem, co w konsekwencji prowadzi do utraty zaufania obywatela do aparatu administracyjnego, edukacyjnego czy mediów²⁰. Dlatego demokratyczna Białoruś potrzebuje nowych wzorców kultury politycznej, wśród których szczególnie ważne są nowe modele aktywizacji kultury obywatelskiej i mechanizmy odbudowy zaufania obywatela do instytucji publicznych.

Istotnym wyzwaniem jest również zmiana dotychczasowego systemu edukacji oraz wprowadzenie w tym obszarze nowych programów kształcenia, ale również innych, nieautorytarnych, zdecentralizowanych metod zarządzania. Za istotne uznać należy także dążenie do polepszenia sytuacji ekonomicznej nauczycieli, a co za tym idzie wzrostu prestiżu tego zawodu. Rozmowy o projekcie nowego białoruskiego systemu szkolnictwa są immanentną częścią dialogu o wizji nowej Białorusi, w której przestrzeń edukacyjna stanie się płaszczyzną dialogu interesariuszy, a nie kolejnym obszarem represyjnej polityki państwa.

Do priorytetowych tematów podejmowanych w ramach działań edukacyjnych, które w perspektywie przełożyć się mogą na proces demokratyzacji Białorusi należą:

- 1) Nauka krytycznego myślenia oraz skutecznej komunikacji, ze szczególnym uwzględnieniem edukacji cyfrowej zwiększającej odporność na propagandę i dezinformację.
- 2) Eliminacja z programów nauczania anachronicznych metod kształcenia i zideologizowanych treści.
- 3) Edukacja z zakresu praw człowieka i obywatela, nauka zasad równości i sprawiedliwości społecznej.
- 4) Promowanie wiedzy z zakresu szeroko pojętych nauk o polityce, ze szczególnym uwzględnieniem nauki o państwie demokratycznym oraz teorii i praktyki good governance.
- 5) Poznawanie roli i znaczenia subsydiarności, solidarności, tolerancji, zaufania interpersonalnego i inkluzywności w życiu społecznym i politycznym.
- 6) Przekazywanie umiejętności pracy organizacyjnej (szczególnie w perspektywie horyzontalnej w ramach organizacji pozarządowych i społeczeństwa obywatelskiego), nauka efektywnego zarządzania zasobami ludzkimi oraz rozwijanie kompetencji przywódczych.

²⁰ F. Krawatzek, J. Langbein, *Attitudes towards democracy and the market in Belarus: what has changed and why it matters*, „Post-Soviet Affairs” 2022, no. 38 (1-2): *Understanding the 2020 Mass Mobilization In Belarus*, s. 107-124.

- 7) Promocja partycypacji obywatelskiej, wspieranie świadomości wagi walki z marginalizacją i wykluczeniem politycznym oraz społecznym.
- 8) Edukacja ekonomiczna, wspieranie przedsiębiorczości i inicjatyw ekonomicznej, przekazanie wiedzy na temat zasad partnerstwa publiczno-prywatnego.
- 9) Włączenie białoruskiej edukacji w trendy globalne, uwzględnienie nowoczesnych, innowacyjnych standardów programowych.
- 10) Wzmacnianie roli jednostki, indywidualizacja programów edukacyjnych i metod oceny; promocja krytycznego i nieszablonowego myślenia, innowacyjności oraz szeroko pojętych wartości humanistycznych; przygotowanie do pełnienia roli liderów społecznych i politycznych.

Ze względu na specyfikę współczesnych potrzeb edukacyjnych, ale także kwestie bezpieczeństwa uczestników projektów, rekomendowany jest rozwój i intensyfikacja edukacji opartej na Sieci. Kolejnym wyzwaniem jest częściowa prywatyzacja szkolnictwa, która mogłaby choć w pewnym stopniu odwrócić skutki stosowanej na Białorusi procedury obowiązkowego licencjonowania placówek edukacyjnych oraz stopniowej eliminacji z systemu szkół niepublicznych.

Wnioski

Odpowiednio realizowany, pro jakościowy proces edukacyjny może być katalizatorem demokratycznych przemian. Zaangażowane w promowanie synergii między demokracją a edukacją są liczne globalne i regionalne organizacje, skoncentrowane na promocji wartości demokratycznych, wielowymiarowych wolności oraz zrównoważonym rozwoju. To z inicjatywy jednej z nich – Organizacji Narodów Zjednoczonych – od 2007 r. w dniu 15 IX obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Demokracji, a sam ONZ realizuje szereg programów wzmacniających relacje między demokratyzacją a edukacją na różnych szczeblach.

Na Białorusi, podobnie jak w innych państwach niedemokratycznych, stosunkowo dobrze rozwinięty system edukacji nie tylko nie stał się jednak narzędziem demokratyzacji, ale przeciwnie, wykorzystując szereg instrumentów inżynierii społecznej, wzmacnia on legitymizację autorytarnego przywódcy i całego systemu władzy. Równolegle nie można jednak bagatelizować faktu, że wzrost poziomu wykształcenia społeczeństwa (wraz z rosnącą dostępnością do nowych kanałów komunikacji społeczno-politycznej), odpowiada za zmianę postaw Białorusinów oraz sukces mobilizacji społeczno-politycznej, która w symboliczny sposób ujawniła się po 9 VIII 2020 r. Powstanie i stopniowa realizacja stabilnych projektów, powstałych na drodze dialogu między różnymi podmiotami życia

społeczno-politycznego, niezmiennie więc wydaje się jednym z podstawowych warunków demokratyzacji państwa białoruskiego.

Abstract

Justyna Olędzka

The Role of Education in the Process of Democratization of the State: Challenges for Belarus

This article analyzes the role education can play in the process of state democratization. It emphasizes its importance in shaping informed and engaged citizens, whose activities constitute the foundation of mature democracies. The paper demonstrates that there is no automatic correlation between increasing levels of public education and intensified state democratization, a case in point being Belarus, where, despite a high level of public education, the education system remains a tool for indoctrination and support for the authoritarian regime, rather than the promotion of democratic values. The author also emphasizes the need for a fundamental reform of Belarusian education and the creation of an education system based on democratic values, promoting critical thinking, civic participation, and synergy with global educational standards.

Keywords: education, democratization, Belarus, education for democracy, civic education

References

- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A. & Yared, P., *From education to democracy?*, „American Economic Review” 2005, nr 95 (2).
- Alemán, E. & Kim, Y., *The democratizing effect of education*, „Research & Politics” 2015, nr 2 (4), <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/2053168015613360>.
- Biesta, G., *School-as-Institution or School-as-Instrument? How to Overcome Instrumentalism without Giving Up on Democracy*, „Educational Theory” 2022, nr 72 (3).
- Castelló-Climent, A., *On the distribution of education and democracy*, „Journal of Development Economics” 2008, nr 87 (2).
- Dahl, R., *Polyarchy: Participation and opposition*, Yale 2008.

- Friedman, M., Friedman, R.D. & Gardner, G., *Capitalism and freedom*, Chicago 1962.
- Glaeser, E., Ponzetto, G. & Shleifer, A., *Why does democracy need education?*, „Journal of Economic Growth” 2007, nr 12.
- Karwowska-Struczyk, M., *Edukacja przedszkolna. W poszukiwaniu innych rozwiązań*, Warszawa 2012.
- Krawatzek, F. & Langbein, J., *Attitudes towards democracy and the market in Belarus: what has changed and why it matters*, „Post-Soviet Affairs” 2022, nr 38 (1-2): *Understanding the 2020 Mass Mobilization In Belarus*.
- Lipset, S. M., *Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy*, „American Political Science Review” 1959, nr 53 (1).
- Męczkowska-Christiansen, A., *Edukacja dla demokracji jako demokracja w edukacji: wokół podstawowych pojęć*, [in:] *Demokracja i edukacja: dylematy, diagnozy, doświadczenia*, eds. K. Gawlicz, P. Rudnicki, M. Starnawski, T. Tokarz, Wrocław 2014.
- Moss, P., *Docenić demokrację w przedszkolu*, [in:] *Demokracja i edukacja: dylematy, diagnozy, doświadczenia*, eds. K. Gawlicz, P. Rudnicki, M. Starnawski, T. Tokarz, Wrocław 2014.
- Papastephanou, M., *Global citizenship education, its partial curiosity and its world politics: Visions, ambiguities and perspectives on justice*, „Citizenship Teaching and Learning” 2023, nr 18 (2).
- Snir, I., *Education and articulation: Laclau and Mouffe’s radical democracy in school*, „Ethics and Education” 2017, nr 12 (3).
- Starego, K., *Od politycznych żądań do politycznych rozwiązań: podstawy edukacji demokratycznej*, [in:] *Demokracja i edukacja: dylematy, diagnozy, doświadczenia*, eds. K. Gawlicz, P. Rudnicki, M. Starnawski, T. Tokarz, Wrocław 2014.
- Strand, T. & Papastephanou, M., *Education and democratization. An introduction*, „Ethics and Education” 2023, nr 18 (3-4).
- Wells, R., *The effect of education on democratisation: a review of past literature and suggestions for a globalised context*, „Globalisation, Societies and Education” 2008, nr 6 (2).

Justyna Olędzka – dr politologii, adiunkt na Wydziale Historii Uniwersytetu w Białymstoku. ORCID: 0000-0002-7037-277X